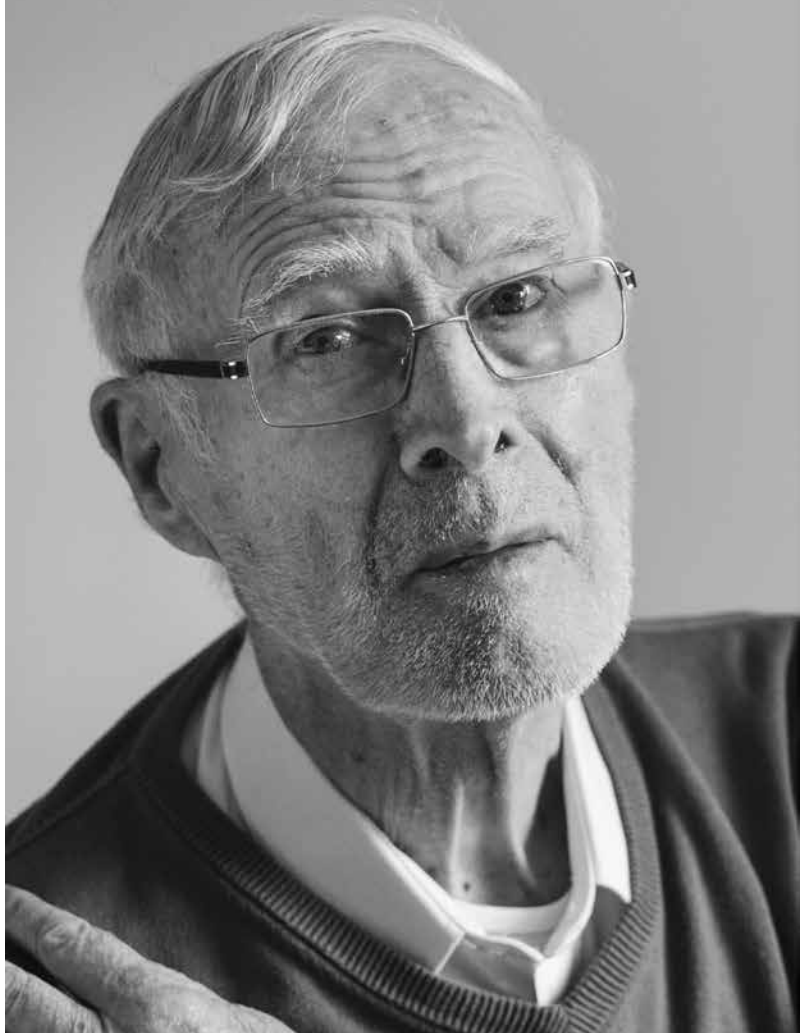

CHRISTUS IN HET OUDE TESTAMENT

Ik vraag aan de Heer één ding, het enige wat ik verlang;
wonen in het huis van de Heer, alle dagen van mijn leven,
om de liefde van de Heer te aanschouwen,
Hem te ontmoeten in zijn tempel.
Psalm 27

CHRISTUS IN HET OUDE TESTAMENT

HENK DE JONG OVER DE VERHOUDING
TUSSEN HET OUDE EN HET NIEUWE TESTAMENT

JAAP DEKKER, KASPER DE GRAAF (RED.)

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

TU-Bezinningsreeks 27

© 2024 Buijten & Schipperheijn Motief Amsterdam

ISBN 978-94-6369-267-0

Vormgeving Aperta, Jan Johan ter Poorten

Beeld omslag: fragment van Het Isenheimer altaar, Matthias Grünewald (1510-1515),

© Unterlinden Museum, Colmar.

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgever, Postbus 22708, 1100 DE Amsterdam.

INHOUD

Woord vooraf 7

In memoriam Henk de Jong (1932-2023) 11

Jaap Dekker

EERSTE DEEL 13

1 Christus en het knoopgat van het Oude Testament 15

De bijbels-theologische erfenis van Henk de Jong

Jaap Dekker

2 De smalle weg(en) van het zandlopermodel van Henk de Jong 33

Kasper de Graaf

3 Een heilshistorische maaltijd gegarneerd met exemplarische toepassingen 49

De preken van Henk de Jong over 1 Samuel in *De twee messiassen*

Eveline van Staalduine-Sulman

4 Het zwaard en het evangelie 67

Henk de Jong over geweld in de Bijbel

Eric Peels

5 'Een groeiend en ultiem ter zake komen' 75

Herinterpretatie van Israëls gestalten, goederen en heilsfeiten in Oude en Nieuwe Testament

Koert van Bekkum

TWEDE DEEL 91

6 De drie zwaarden 93

Gods heilsinstrumenten in een tijd van geloofsafval (1 Koningen 19:15-18)

Henk de Jong

7	All Under One Head: Christ	105
	Henk de Jong	
8	De moederbelofte (Genesis 3:15)	119
	Henk de Jong	
9	Jozef en Juda (Genesis 49:8a)	125
	Henk de Jong	
10	Neen! (Jozua 5:13-15)	131
	Henk de Jong	
11	David beaamt Gods verkiezing van Sion (2 Samuel 24)	139
	Henk de Jong	
12	Christusverkondiging aan de wereld (Psalm 76)	149
	Henk de Jong	
13	De belofte van het land voor Gods volk in de vreemdelingschap (Psalm 105)	155
	Henk de Jong	
14	'Zit aan mijn rechterhand...' (Psalm 110)	165
	Henk de Jong	
15	Een geestelijke <i>jihad</i> (Psalm 149)	171
	Henk de Jong	
16	Sion als de verzamelplaats van de armen (Jesaja 14:32)	177
	Henk de Jong	
17	Een christelijke lezing van Psalm 8 (Hebreeën 2:5-9)	179
	Henk de Jong	
	Bibliografie (aanvullend)	185
	Personalia	190
	TU-Bezinningsreeks	191

WOORD VOORAF

‘Israëls geschiedenis, de kerkgeschiedenis, onze eigen levensgeschiedenis – het rust alles in Christus. Hij is Gods genade.’ Zo vatte Henk de Jong (1932-2023) één van zijn vele preken vlak voor het ‘amen’ nog een keer samen. Deze keer betrof het een preek over Psalm 78:1-4,¹ maar uitspraken als deze komen in zijn preken, artikelen en boeken veelvuldig voor. Henk de Jong was er diep van overtuigd dat alle draden van en naar God over Christus lopen,² en dat een bijbellezer Christus daarom ook in het Oude Testament al tegenkomt. Niet achter elke boom,³ maar wel onder verschillende voorgestalten, waarvan David en Sion de belangrijkste zijn. Heel zijn leven als oudtestamenticus, predikant en theologisch studiebegeleider is Henk de Jong bezig geweest om dit bijbels-theologische inzicht uit te diepen. Het lag daarom voor de hand dat het symposium dat de Theologische Universiteit Utrecht (voorheen Kampen) op 29 september 2023 ter nagedachtenis aan Henk de Jong organiseerde, een half jaar na zijn sterven (21 maart 2023), aan het thema ‘Christus in het Oude Testament’ zou worden gewijd. Dit boek is uit dit herdenkingsymposium voortgevloeid.

Onder christenen van gereformeerde komaf was Henk de Jong decennialang een invloedrijk theoloog, die graag gehoord en gelezen werd. Het vriendenboek dat hem op 1 oktober 2009 ter gelegenheid van zijn vijftigjarig ambtsjubileum werd aangeboden,⁴ getuigt van de breedte van zijn theologische blikveld en van de openheid waarmee hij de hermeneutische vragen en uitdagingen van zijn tijd benaderde. Vaak bleek hij daarin baanbrekend te zijn. Steevast argumenteerde hij vanuit een grondige en creatieve exegese van het spreken van God in de Schriften van het Oude en het Nieuwe Testament. Als uiting van waardering werd de leerstoel Bijbelonderzoek en christelijke identiteit, die in 2014 werd ingesteld vanuit de toenmalige Nederlands Gereformeerde Kerken, naar hem vernoemd. Aanvankelijk was deze ondergebracht bij de Theologische Universiteit Apeldoorn, waar ook

1 Amsterdam, 2 juni 1985.

2 Preek over Psalm 20, Zeist, 28 augustus 2005.

3 Preek over Psalm 8:5, Apeldoorn, 22 juli 2007.

4 Jan Bouma, Freddy Gerkeema & Jan Mudde (red.), *Verrassend vertrouwd. Een halve eeuw verkondiging en theologie van Henk de Jong*, Franeker 2009.

de Nederlands Gereformeerde Predikantenopleiding haar onderdak had. Toen deze predikantenopleiding in 2018 samenging met de Theologische Universiteit Kampen, verhuisde de Henk de Jong-leerstoel mee. Van deze universiteit, zijn *alma mater*, ontving Henk de Jong op 6 december 2019 vervolgens een eredoctoraat als blijk van erkenning voor de kwaliteit en originaliteit van zijn theologisch werk, waarmee hij niet alleen enkele generaties van mede door hem opgeleide voorgangers, maar ook veel ‘gewone’ bijbellezers en de kerken tot zegen is geweest.

Na dit ‘Woord vooraf’ volgt eerst een in *memoriam* dat Jaap Dekker kort na het sterven van Henk de Jong op de website van het *Nederlands Dagblad* publiceerde. De kern van dit boek bestaat vervolgens uit twee delen. Het eerste deel bevat de uitgewerkte bijdragen die tijdens het genoemde herdenkingssymposium in Utrecht zijn uitgesproken. Als houder van de Henk de Jong-leerstoel bijt Jaap Dekker in het eerste hoofdstuk het spits af met een inleidende bijdrage over de bijbels-theologische erfenis van Henk de Jong. Hij tekent de visie van De Jong op de verhouding tussen het Oude en het Nieuwe Testament tegen de achtergrond van de traditie waarin hij opgroeide en vergelijkt zijn heilshistorische benadering met enkele andere visies op hoe het Oude Testament van Christus spreekt.

In het tweede hoofdstuk bespreekt en evalueert Kasper de Graaf, die als promovendus aan de Henk de Jong-leerstoel verbonden is, het eigene van het zogenoemde zandlopermodel dat Henk de Jong hanteerde als hermeneutische gids bij het lezen van de Bijbel en als hulpmiddel om de relatie tussen het Oude en Nieuwe Testament te verstaan. Om een concreet voorbeeld te laten zien van de manier waarop Henk de Jong ook vanuit het Oude Testament Christus verkondigde, analyseert Eveline van Staalduine-Sulman in hoofdstuk 3 *De twee messiassen*. Dit betreft een preken-serie die Henk de Jong al in de zeventiger jaren over het eerste boek Samuel heeft gepubliceerd. Met zijn heilshistorische benadering van dit bijbelboek maakte hij destijds ook onder studenten en docenten van de Theologische Universiteit grote indruk, maar Van Staalduine-Sulman legt de vinger bij de eenzijdigheden van deze benadering. Ook oefent ze stevige kritiek op het beeld dat De Jong van de joodse exegese neerzet en wijst ze op de negatieve effecten daarvan.

Met een focus op het geweldthema in de Bijbel haakt Eric Peels in het vierde hoofdstuk aan bij de rede over ‘de drie zwaarden’, die Henk de Jong bij het verkrijgen van zijn eredoctoraat heeft uitgesproken. Hij bespreekt hoe het evangelie van Christus zich volgens Henk de Jong verhoudt tot bijbelteksten waarin sprake is van geweld dat door God zelf lijkt te worden goedgekeurd. De Jong heeft zich meer dan eens beziggehouden met dergelijke teksten, waarover christelijke bijbellezers niet zelden struikelen.

In het vijfde hoofdstuk zoomt Koert van Bekkum vervolgens in op de ‘vergeestelijking’ die Henk de Jong zich al in de Bijbel zelf ziet voltrek-

ken en die hij ook bepleit bij het lezen van het Oude Testament vanuit een christelijk perspectief. Henk de Jong gaf hiervan een treffende omschrijving door te spreken over ‘een groeiend en uitiem ter zake komen’ van de Geest. Hoewel Van Bekkum meegaat in de door De Jong gesignaleerde historische dynamiek en grote waardering uitsprekt voor zijn werk, pleit hij ervoor om meer ruimte te laten voor de blijvende betekenis van de aardse goederen waarvan het Oude Testament in relatie tot Israël spreekt.

De auteurs van deze eerste vijf hoofdstukken hebben zich allen in het Oude Testament gespecialiseerd en zijn dus in dezelfde theologische discipline werkzaam als Henk de Jong dat was. Het zou ongetwijfeld een zinvolle aanvulling zijn geweest als we ook een nieuwtestamenticus, een systematisch theoloog of een praktisch theoloog hadden gevraagd om zich vanuit zijn of haar discipline over de bijbels-theologische erfenis van Henk de Jong uit te spreken. Omdat dit laatste al gebeurd is in het eerdergenoemde vriendenboek, is voor het huidige boek bewust gekozen voor een insteek vanuit alleen het vakgebied van het Oude Testament. Juist vakgenoten staan in hun bezig zijn met het Oude Testament dagelijks voor de vraag hoe zij de teksten die zij volgens de regels van de wetenschap bestuderen met hun geloof in Christus verbinden. Hiermee blijft dit boek ook zo dicht mogelijk bij de bijbels-theologische insteek van Henk de Jong zelf.

Het tweede deel van dit boek biedt enkele nog niet gepubliceerde of minder gemakkelijk te raadplegen teksten van Henk de Jong zelf, waarin zijn christelijke benadering van het Oude Testament duidelijk voor het voetlicht komt. Dit deel opent in hoofdstuk 6 met de al even genoemde rede uit 2019 over ‘de drie zwaarden’. Deze is eerder als afzonderlijke brochure verschenen en op de website van de Theologische Universiteit beschikbaar gesteld.

Hoofdstuk 7 bevat het enige Engelstalige artikel dat Henk de Jong ooit heeft gepubliceerd, en dat zelfs aan de nauwgezette aandacht van de samensteller van De Jongs bibliografie in zijn vriendenboek ontsnapt is. Het verscheen in 1990 in *Pro Rege*, het tijdschrift van de christelijke Dordt University in Sioux Center, in de Amerikaanse staat Iowa. Op uitnodiging heeft Henk de Jong daar destijds een lezing gegeven. De titel die Henk de Jong daar toen aan meegaf, laat prachtig zien waar het hem in zijn benadering van het Oude Testament om gaat, ‘All Under One Head: Christ’. De redactie van *Pro Rege* heeft toestemming gegeven voor herpublicatie in dit boek.

De resterende tien hoofdstukken bevatten preken van Henk de Jong die karakteristiek zijn voor de manier waarop hij Christus in het Oude Testament ter sprake bracht. De selectie van de preken is afgestemd op de bijdragen uit het eerste deel van dit boek, omdat deze daarnaar verwijzen. Twee van deze preken, die over de Psalmen 105 en 149, zijn al eerder gepubliceerd, maar worden hier vanwege hun belang opnieuw aangeboden, met toestem-

ming van de betreffende uitgevers, de Willem de Zwijgerstichting en Van Wijnen. De overige preken zijn nog niet eerder gepubliceerd en slechts toegankelijk via de cd-rom die het vriendenboek voor Henk de Jong oorspronkelijk bevatte en waarop veel van de tot dan toe gehouden preken en lezingen van Henk de Jong verzameld zijn. De tien geselecteerde preken zijn op volgorde van de bijbelteksten en niet op datum geordend. Op één na betreft het preken bij een bijbeltekst uit het Oude Testament. Aan de orde komen Genesis 3:15 en 49:8a; Jozua 5:13-15; 2 Samuel 24; Psalmen 76, 105, 110 en 149; Jesaja 14:32 en Hebreëen 2:5-9.

Henk de Jong gebruikte in zijn publicaties en preken veelal de NBG-vertaling van 1951, paste deze waar nodig aan of maakte een geheel eigen vertaling. In de hoofdstukken van het tweede boekdeel, waarvan de teksten op Henk de Jong zelf teruggaan, hebben we daar geen wijzigingen in aangebracht, tenzij het om duidelijke verschrijvingen of omissies ging. Bij de preken staat de geciteerde bijbelvertaling ook vermeld. In de bijdragen uit het eerste deel van dit boek wordt de Nieuwe Bijbelvertaling van 2021 gevolgd, tenzij anders vermeld. Het in 2009 verschenen vriendenboek *Verrassend Vertrouwd* bevat al een uitvoerige opsomming van Henk de Jongs tot dan toe verschenen publicaties. Aan het slot van dit boek is een aanvullende bibliografie opgenomen, met publicaties die verschenen zijn na het vriendenboek en publicaties die daarin nog ontbreken.

De afbeelding die de kaft van dit boek siert, is een fragment van het beroemde Isenheimer Altaar (1512-1516) van Matthias Grünewald, dat te bezichtigen is in Musée Unterlinden in Colmar, in de Franse Elzas. Dit fragment is onderdeel van een aangrijpende kruisigingsscène en toont Johannes de Doper. In zijn ene hand houdt hij de Schrift vast en met de andere hand wijst hij indringend naar de gekruisigde Christus. Aan zijn voeten staat een lam afgebeeld. Het draagt een kruis en zinspeelt daarmee op het prachtige woord waarmee Johannes de Doper Jezus als redder van de wereld heeft aangewezen: ‘Daar is het lam van God, dat de zonde van de wereld wegneemt.’ (Joh. 1:29) Grünewald laat Johannes de Doper een symbolische rol vervullen als laatste representant van de profeten die al in het Oude Testament van Christus hebben gesproken. In de woorden van Henk de Jong: ‘Johannes de Doper heeft heel de boodschap van het Oude Testament in zich, in zijn werk, samengevat.’⁵ Een veelzeggende illustratie bij het onderwerp van dit boek: Christus in het Oude Testament.

Kampen, 21 februari 2024
Jaap Dekker

Kasper de Graaf

5 H. de Jong, ‘Zie het Lam Gods ...’, preek over Joh. 1:29, in: Z.G. van Oene & J.C. Schaeffer (red.), *Het Blijvende Woord, preken-serie 28/1-6*, Zwolle 2000, 55.

IN MEMORIAM HENK DE JONG (1932-2023)¹

Jaap Dekker

Het overlijden van de Nederlands Gereformeerde theoloog Henk de Jong (1932-2023) roept allerlei herinneringen op. Al weer vijfentwintig jaar geleden mocht ik hem opvolgen als studiebegeleider voor de Nederlands Gereformeerde theologiestudenten. Wat zag ik daar aanvankelijk tegenop! De Jong beheerste het Hebreeuws van de Bijbel alsof het zijn moedertaal was, had oog voor de kleinste nuances in de tekst en kon die theologisch te gelde maken. Fascinerend om naar te luisteren, omdat het evangelie op een verfrissende manier naar je toe kwam. Hij vertoonde het beeld van 'de schriftgeleerde die leerling in het Koninkrijk van de hemel is geworden' en steeds weer 'nieuwe en oude dingen' uit de schatkamers van de Schrift tevoorschijn haalde (Mat. 13:52).

Als studenten waren wij natuurlijk vooral benieuwd naar zijn feedback op onze preken. Op de vorm had hij meestal weinig commentaar. Daar deed hij laconiek over: 'Als er maar een kop en een staart aan zit.' Want het belangrijkste was dat de Bijbel echt openging in onze preken en dat Christus verkondigd werd. Op het moment dat het overlijdensbericht van Henk de Jong mij bereikte las ik net een woord uit het lied van Debora in Rechters 5: 'overstem met je verhalen het geklets bij de bronnen en laat ieder bij het drinken zingen van de HEER die overwon.' (vers 11a) De vertalingen van dit vers lopen sterk uiteen, want de Hebreeuwse zinsbouw is hier moeilijk te volgen. Maar bij de weergave van de NBV21 dacht ik wel gelijk: dit is wat Henk ons heeft willen leren: geen geklets bij de bronnen, maar de verhalen uit de Schrift zo vertellen dat mensen onder de indruk komen van Gods verlossingswerk en daarvan willen zingen.

Omdat zijn ontzag voor de Schrift en liefde voor Christus in alles doorklonk, konden we het als studenten soms moeilijk verteren als 'onze' De Jong onder vuur lag van vrijgemaakt-gereformeerde scherpslijpers of van

1 Eerder verschenen op de website van het *Nederlands Dagblad*, 23 maart 2023, onder de titel 'Henk de Jong (1932-2023) verstond de vragen van zijn tijd en zocht naar nieuwe begaanbare wegen'. Op 1 april 2023 ook beschikbaar gesteld op www.onderwegonline.nl.

kerkelijke vergaderingen. Zeker, hij kon zich soms prikkelend uiten en schroomde niet om zijn gehoor tegen de haren in te strijken. Hij moest ook wel eens iets terugnemen. Maar hij verstond in elk geval de vragen van zijn tijd die ons en veel christenen bezighielden. En hij ging de uitdaging aan om nieuwe begaanbare wegen te zoeken en daarin naast zoekende mensen te gaan staan.

In mijn herinnering bleef Henk de Jong zelf redelijk laconiek als hij kerkelijke kritiek te verduren kreeg. Het voorbeeld van de tram en de trolleybus is mij bijgebleven. De bovenleiding is voor beide dezelfde, maar op de grond is de trolleybus een stuk beweeglijker. Hij gebruikte dit beeld om het verschil tussen vrijgemaakt- en Nederlands Gereformeerd kerkzijn te verduidelijken. Het was nog in de tijd dat beide kerkverbanden tegenover elkaar stonden. Van hereniging was nog geen sprake. Daar voelde De Jong zelf eerst ook weinig voor, omdat die beweeglijkheid op de grond voor hem onopgeefbaar was. Die beweeglijkheid had hij niet alleen in het kerkelijke nodig, maar ook in zijn manier van theologiseren. Hij was op de hoogte van ontwikkelingen in de bijbelwetenschap, maar voelde er weinig voor om boeken met voetnoten te schrijven waarin hij zich moest verhouden tot wat anderen geschreven hadden. Hij voelde zich dan als David die het harnas van Saul kreeg aangemeten. Daarin kon hij zich niet bewegen. Hij liet zijn boeken liever uit zijn preken geboren worden, ook om theologie en gemeente zo dicht mogelijk bij elkaar te houden. De kerkelijke hereniging komt er nu toch. Ik ben er blij mee en De Jong zelf kon er uiteindelijk ook wel vrede mee hebben.² In zijn eredoctoraat van de Theologische Universiteit Kampen had hij erkenning gekregen voor zijn werk. Bovendien was het tram-model ook binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) niet houdbaar gebleken.

Maar meer dan de vorm hield hem tot in onze laatste ontmoeting de vraag bezig of de Bijbel nog echt gelezen werd. Daar had hij zorg over, want waar de Bijbel opengaat komt Christus naar je toe. Een onvergetelijke schriftgeleerde en ware leerling in het koninkrijk is van ons heengegaan. Zijn nagedachtenis zij tot zegen.

2 Per 1 mei 2023 zijn de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en de Nederlands Gereformeerde Kerken officieel herenigd en gaan ze onder de naam Nederlandse Gereformeerde Kerken door het leven. Zie Tiemen Dijkema, Leendert de Jong, Jan Mudde & Merijn Wijma (red.), *Niet zonder elkaar. De Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en de Nederlands Gereformeerde Kerken vinden elkaar terug*, Amsterdam 2023.

1 CHRISTUS EN HET KNOOPSGAT VAN HET OUDE TESTAMENT

De bijbels-theologische erfenis van Henk de Jong

Jaap Dekker

Knoop en knoopsgat

‘Het Nieuwe Testament komt tot het Oude Testament als tot het zijne. Het past er op als een knoop in een knoopsgat.’¹ Met deze voor hem typerende beeldspraak geeft Henk de Jong uitdrukking aan zijn visie dat het Nieuwe Testament naadloos op het Oude aansluit. Ze raakt gelijk ook de kern van zijn bijbels-theologische gedachtegoed. In deze inleidende paragraaf schets ik eerst tegen welke achtergrond De Jongs visie op de verbinding tussen het Oude en het Nieuwe Testament is ontstaan en hoe centraal Christus daarin staat. Daarna vergelijk ik zijn visie met die van de gangbare bijbelwetenschap en zal ik opkomen voor de legitimiteit van het lezen van de Bijbel vanuit een geloofscontext. Omdat christelijke theologen dit laatste op verschillende manieren kunnen doen, evalueer ik de benadering van De Jong vervolgens in het licht van het in de Verenigde Staten geëscaleerde conflict over christotelisch versus christocentrisch bijbellezen en aan de hand van een recente publicatie over ‘Christus in het Oude Testament’. De theologische bijbeluitleg die de Anglicaanse oudtestamenticus Walter Moberly bepleit, blijkt bij deze evaluatie behulpzaam te zijn.

Zonder het Nieuwe zou het Oude Testament volgens Henk de Jong onaf zijn. Sterker nog, op zichzelf genomen loopt het Oude Testament uit op een impasse of een verlegenheid, omdat het door de profeten beloofde herstel na de ballingschap niet goed van de grond komt. De oorzaak daarvan ligt bij mensen. Het Nieuwe Testament laat dan zien ‘hoe er door die impasse heen toch een weg naar voren loopt.’ God zelf brengt de heilsgeschiedenis weer in beweging door zijn Zoon naar de aarde te zenden. In de komst van Christus vervolgt God zijn weg met Israël en komt Hij tot zijn

1 H. de Jong, ‘Over de verhouding tussen het Oude en het Nieuwe Testament’, TSB-lezing 18 januari 1986, in: J. Bouma, J. Dekker, A.M. van Leeuwen & K. Muller (red.), *Begeleidend schrijven. 25 jaar Theologische Studie Begeleiding*, Amsterdam 1994, 63.

doel om heel de schepping met zich te verzoenen. Terugkijkend blijkt dat God deze doorstart al wel grondig heeft voorbereid: ‘Er moet een doorbraak komen, maar hoe? Het Oude Testament zelf heeft daar geen weet van, al moet gezegd worden – maar dat blijkt pas achteraf, bij de terugblik vanuit het Nieuwe Testament – dat daarin alles is klaargezet voor de ontvangst van het Nieuwe.’²

Als leerling van Benne Holwerda (1909-1952), Kees Veenhof (1902-1983) en vooral Herman J. Schilder (1916-1984), knoopt Henk de Jong met deze bijbels-theologische visie aan bij de heilshistorische manier van bijbellezen waarin hij is groot geworden en die grote nadruk legt op de continuïteit tussen het Oude en het Nieuwe Testament. Deze manier van bijbellezen focust op het reddende handelen van God, dat Hij direct na de zondeval met de zogenaamde moederbelofte uit Genesis 3:15 inzet.³ In de komst van Christus bereikt het reddende handelen van God zijn climax en eens zal het tot voltooiing komen. Alle instellingen en gelovigen uit het Oude Testament maken deel uit van dit verlossingsplan, maar ook iedereen die vandaag door het geloof in Christus in Gods volk is opgenomen.⁴ Zelf heeft Henk de Jong met zijn zandlopermodel een eigen en unieke invulling gegeven aan dit heilshistorisch verstaan van de relatie tussen het Oude en het Nieuwe Testament,⁵ maar de verwantschap met zijn leermeesters is onmiskenbaar. Hij heeft zijn erkentelijkheid voor het werk van zijn voorgangers nooit onder stoelen of banken geschoven.⁶ Met de jaren werd De Jong wel steeds kritischer op de eenzijdigheden van een

- 2 H. de Jong, *Van oud naar nieuw. De ontwikkelingsgang van het Oude naar het Nieuwe Testament*, Kampen 2002, 15-17. Zie over de impasse waarin het Oude Testament eindigt ook de preek over Hebr. 2:5-9 (hoofdstuk 17).
- 3 In zijn preek over Gen. 3:15 (zie hoofdstuk 8) confronteert De Jong zich met de moderne uitleg van deze tekst. Hij sluit zich daarbij aan, maar handhaaft ook de heilshistorische duiding van de moederbelofte als ‘adventstekst die ons doet uitzien naar Christus’.
- 4 Koert van Bekkum & Gert Kwakkel, ‘De theologische boodschap van oudtestamentische bijbelboeken. De oorsprong en actualiteit van de Kamper aandacht voor de heilshistorie’, in: Erik de Boer, Geranne Tamminga & Dolf te Velde (red.), *Gereformeerde theologie stroomopwaarts. Terugkijken op 75 jaar Vrijmaking*, TU-Bezinningsreeks 24, Amsterdam 2021, 79-94.
- 5 Jaap Dekker, ‘De leesbril van Henk de Jong. Overwegingen bij het zandlopermodel’, in: Jan Bouma, Freddy Gerkema & Jan Mudde (red.), *Verrassend vertrouwd. Een halve eeuw verkondiging en theologie van Henk de Jong*, Franeker 2009, 102-116. Zie ook de bijdrage van Kasper de Graaf (hoofdstuk 2).
- 6 Zie o.a. Henk de Jong, ‘Benne Holwerda als hoogleraar. Een impressie’, in: George Harinck (red.), *Holwerda herdacht. Bijdragen over leven en werk van Benne Holwerda (1909-1952)*, AD Chartas-reeks 10, Barneveld 2005, 111-119. Vgl. zijn eerdere en kritisch gekleurde TSB-lezing ‘Over professor Benne Holwerda’, *Studiemap Theologische Studiebegeleiding 1-12* (mei 1994).

enkel heilshistorische manier van bijbellezen. Niet alles is namelijk geschiedenis, er is ook de zegen van God in het leven van alledag.⁷ Dankbaar gebruik makend van de aanzetten in het werk van Claus Westermann, probeerde De Jong het spreken van de Schrift over heil én zegen in zijn eigen leesmodel zo goed mogelijk te integreren.⁸

Niet alleen in zijn heilshistorische uitleg van de Bijbel stond Henk de Jong op de schouders van zijn voorgangers. Dat geldt ook voor zijn overtuiging dat de theologische wetenschap zich niet moet losmaken van de christelijke gemeente, maar daarmee juist nauw in verbinding moet blijven staan. ‘Want de theologie in de diepste zin van het woord behoort aan de gemeente.’ De specialistische theologie moet ook telkens weer vanuit de theologie van de gemeente gevoed worden, omdat ze anders een eigen leven gaat leiden en geen toekomst heeft. Dit inzicht heeft De Jong in het bijzonder aan zijn leermeester Herman Schilder ontleend.⁹ Dat de meeste publicaties van Henk de Jong rechtstreeks uit zijn preken zijn voortgevloeid, laat zien hoe hij dit inzicht handen en voeten gaf. Juist in de context van de christelijke gemeente blijkt de heilshistorische verbinding tussen het Oude en het Nieuwe Testament een vruchtbaar uitgangspunt voor de verkondiging van het evangelie.

Verchristelijking van het Oude Testament?

De gangbare bijbelwetenschap is er minder van overtuigd dat het Nieuwe Testament inderdaad zo naadloos bij het Oude aansluit als Henk de Jong veronderstelt. Bij veel bijbelgeleerden is er sinds jaar en dag zelfs grote hui-
ver voor de ‘verchristelijkende’ uitleg van het Oude Testament die dat met zich mee zou brengen. Die doet geen recht aan de betekenis die oudtestamentische teksten in hun eigen context hebben. Vanuit het paradigma van de historisch-kritische methode is dit tegengeluid begrijpelijk. Wie de uitleg van het Oude Testament primair als een historische discipline ziet en vooral gericht is op het reconstrueren van de betekenis die teksten in hun oorspronkelijke context hebben, zal een christelijke lezing van het Oude

7 Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in zijn lezing over het boek van C. Trimp, *Heilsgeschiedenis en prediking. Hervatting van een onvoltooid gesprek*, Kampen 1986. De lezing is opgenomen in *Studiemap Theologische Studiebegeleiding F-3* (1988). In zijn *Eén Bijbel – twee Testamenten. Of het ongelijk van Marcion*, Franeker 2013, 26, maant De Jong tot voorzichtigheid in het spreken over ‘heilshistorisch lezen’. Hij spreekt bij voorkeur over het ‘geestelijk lezen van de Bijbel’. Over dit laatste, zie de bijdragen van Eric Peels (hoofdstuk 4) en Koert van Bekkum (hoofdstuk 5).

8 In het in hoofdstuk 7 opgenomen artikel licht Henk de Jong zelf dit toe.

9 De Jong, *Van oud naar nieuw*, 14.

Testament bij voorbaat taboe verklaren. Die is dan te dogmatisch of te kerkelijk gekleurd.¹⁰ Een uitgesproken vertegenwoordiger van deze positie is de Züricher oudtestamenticus Konrad Schmid. Hij beschouwt de canonvorming als een later fenomeen uit de receptiegeschiedenis die in de uitleg geen rol mag spelen. In zijn beschrijving van het theologische gedachtegoed van het Oude Testament laat hij het Nieuwe Testament principieel buiten beschouwing en gaat hij strikt historisch-beschrijvend te werk.¹¹

Ook confessionele bijbelwetenschappers kiezen er, uit vrees voor een ‘verchristelijking’ van het Oude Testament, soms uitdrukkelijk voor om het Oude Testament los van het Nieuwe te bestuderen. Zo kiest John Walton zijn uitgangspunt in het reconstrueren van de cognitieve context van het Oude Nabije Oosten om zo de theologische betekenis van het Oude Testament meer vanuit een Israëlitisch dan vanuit een christelijk perspectief te beschrijven. Anders dan Schmid wil Walton zich daarbij niet tot een historische vraagstelling beperken, maar zoekt hij ook naar blijvende openbaring. Ervan uitgaande dat alles in de Bijbel historisch en cultureel bepaald is, kent hij echter alleen blijvende openbaringswaarde toe aan wat in zijn eigen optiek universele betekenis heeft. Hij hoopt dat door zijn historische insteek ook Joodse lezers zich in zijn uiteenzettingen kunnen vinden, al richt hij zich vooral tot christelijke lezers.¹² Walton spreekt met het oog op het Oude Testament liever niet van een heilsgeschiedenis, omdat deze aanduiding de indruk wekt dat het God alleen om verlossing zou gaan. Hij omschrijft het doel van God en kernthema van de Bijbel liever als het wonen van God in het midden van zijn volk.¹³ Het typeren van de Bijbel als ‘heilsgeschiedenis’ is volgens hem te sterk ingegeven door het op zich begrijpelijke verlangen om de continuïteit tussen het Oude en het Nieuwe Testament te benadrukken. Christus is voor Walton wel de climax van Gods plan – zij het dat de nieuwe schepping nog uitstaat –, maar niet het centrum van heel de Bijbel, laat staan al van het Oude Testament.¹⁴ Het Oude Testament bevat ook geen voorafschaduwingen van Christus, omdat de beide testamenten een verschillend concept van verlossing laten zien.¹⁵

10 De Leidse hoogleraar P.A.H. de Boer typeerde de losmaking van het oudtestamentisch onderzoek van de christelijke interpretatie in de kerk zelfs als een bevrijding uit Egypte. P.A.H. de Boer & P.S. van Koningsveld, *Honderd jaar 'uit Egypte...'. Leidse opstellen over de scheiding tussen kerk en staat aan de openbare theologische faculteit*, Leiden 1979.

11 Konrad Schmid, *Theologie des Alten Testaments*, Tübingen 2019, 4-5.

12 John H. Walton, *Old Testament Theology for Christians: From Ancient Context to Enduring Belief*, Downers Grove 2017, 4-6, 10-11, 18-19, 25-26.

13 Walton, *Old Testament Theology*, 7-8, 11-12, 28.

14 Walton, *Old Testament Theology*, 22.

15 Walton, *Old Testament Theology*, 225-265.

De benaderingen van Schmid en Walton worden hier opgevoerd, omdat hun Theologieën van het Oude Testament van recente datum zijn en zij allebei op hun eigen manier illustreren hoe sterk de vrees voor ‘verchristelijking’ de huidige bijbelwetenschap kleurt. Interessant is in dit verband dan wel dat de pleitbezorgers van de heilshistorische benadering hun christelijke lezing van het Oude Testament juist niet massief dogmatisch probeerden in te vullen. Daarom had deze benadering ook zo’n aantrekkingskracht op de generatie van Henk de Jong: ‘Niet te gauw christelijk! – die boodschap ging ervan uit. Begin maar eens met je geduldigheid in te leven in wat er verteld wordt. Je komt wel bij het midden uit, jawel, maar laat je door de verteller bij de hand nemen. Op zijn wijze brengt hij je daar wel.’¹⁶ Deze nuancering is niet onbelangrijk. De waarschuwing voor ‘verchristelijking’ is ter zake, omdat de eigen stem van het Oude Testament natuurlijk niet mag ondersneeuwen, maar een heilshistorisch verstaan van de verhouding tussen het Oude en het Nieuwe Testament wordt door historisch georiënteerde bijbeluitleggers wel eens te snel als ‘dogmatisch’ gekwalificeerd.

Contexten in soorten

Sinds enkele decennia groeit ook binnen de bijbelwetenschap het besef dat je contexten in soorten hebt. Doordat het historisch-kritische paradigma lange tijd zo dominant was, zijn veel bijbelonderzoekers er ten onrechte vanuit gegaan dat de oorspronkelijke context de enige context is die er in de bijbeluitleg toe doet en stelden zij zich tevreden met het reconstrueren van de ontstaansgeschiedenis van teksten. Theologische vragen werden en worden vaak nog steeds alleen gesteld voor zover ze voor het verstaan van die historisch context van belang zijn. Maar behalve de *historische* context waarbinnen de teksten van het Oude Testament zijn ontstaan, is er ook de *literaire* context van het hoofdstuk, de bundel of het bijbelboek waarbinnen deze teksten hun plaats hebben gekregen. Dat ging via een vaak langdurig en ingewikkeld proces waarin ook geloofsgemeenschappen een rol hebben gespeeld. In het verlengde hiervan, en deels onlosmakelijk daarmee verbonden, ligt de *theologische* context van de canon en van de traditie waarbinnen bijbelteksten eeuwenlang zijn overgeleverd. En tenslotte moet ook de *actuele* context van de lezer in rekening worden gebracht, waarbij voor de meeste bijbellezers ook de *religieuze* context hoort waarbinnen deze teksten nog altijd functioneren. Contexten zijn er dus in soorten en dragen allemaal op hun eigen manier bij aan de betekenis van teksten.

16 De Jong, ‘Benne Holwerda als hoogleraar’, 118.

Om begrijpelijke redenen is de historische focus in veel academische publicaties nog steeds dominant. Goede bijbeluitleg kan daar niet zonder. Maar onmiskenbaar is er in de bijbelwetenschap tegenwoordig meer oog voor de invloed die verschillende contexten op de betekenis van teksten hebben. Het besef is gegroeid dat een adequate bijbeluitleg daar niet zo maar aan voorbij kan gaan.¹⁷ Eep Talstra brengt het helder onder woorden: ‘Een exegeet moet in de eerste plaats de competenties van een taalkundige, een letterkundige en een historicus zo goed mogelijk combineren. Maar een exegeet zal ook vertrouwd moeten raken met de positie van de actuele lezers van de bijbeltekst in een religieuze of culturele context. De gesprekpartners in ruimere zin zijn immers niet alleen de directe vakgenoten.’¹⁸

Neutrale bijbeluitleg is sowieso een illusie, want ook de historisch georiënteerde uitlegger brengt zijn of haar eigen context en voorverstaan van teksten mee. Iedere uitlegger leest de Bijbel vanuit zijn of haar eigen identiteit.¹⁹ Het belangrijkste is dat elke uitlegger, ook de uitlegger die zich net als Henk de Jong vanuit een christelijk deelnemersperspectief met exegetische bezigheid houdt, zich van zijn of haar eigen voorverstaan bewust is, de bijbelteksten zo open mogelijk onderzoekt met alle methoden waarover de bijbelwetenschap beschikt en zich daardoor in het eigen verstaan van de teksten laat verrijken en corrigeren.

Bijbellezen vanuit een geloofscontext

Je zou misschien verwachten dat vooral Joodse bijbelonderzoekers moeite hebben met een lezing van het Oude Testament die zich door het christelijk evangelie laat inspireren. Inhoudelijk is dat zeker het geval, maar methodisch veel minder. De Joodse bijbelgeleerde Jon Levenson, bijvoorbeeld, onderstreept juist dat Joodse én christelijke uitleggers het Oude Testament ieder vanuit hun eigen traditie lezen en ook moeten lezen, als

17 Vgl. H.G.L. Peels, “‘Hoe leest gij?’ Een *lectio christiana* van het Oude Testament’, *Theologia Reformata* 52/3 (2009), 236-259: ‘Exegese die blijft stilstaan bij een literaire en historische analyse van de oudtestamentische tekst op zoek naar de *sensus auctoris*, is letterlijk kortzichtig.’ (242)

18 Eep Talstra, *Oude en Nieuwe lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament*, Kampen 2002, 307.

19 E. Talstra, ‘Een professioneel theoloog is een confessioneel theoloog’, in: M. Barnard, L.J. van den Brom & F. de Lange (red.), *Protestants geloven. Bij Bijbel en belijdenis betrokken*, Zoetermeer 2003, 65-82.

ze tenminste trouw willen zijn aan hun eigen geloofscontext.²⁰ Dat kan zelfs niet anders, als bijbeluitleg niet alleen een historische, maar ook een voluit theologische discipline is. Maar de historisch-kritische bijbeluitleg blijft nog te vaak steken in oudheidkundige belangstelling die het badwater belangrijker vindt dan het kind.²¹ Om de invloed van de geloofscontexten op de bijbeluitleg te illustreren, gebruikt Levenson het fraaie beeld van een schaakbord, waarbij elk nieuw stuk de betekenis en waarde van alle andere stukken op het bord verandert.²²

In de praktijk zijn het vaker christelijke theologen die terughoudend zijn geworden in het lezen van het Oude Testament in verbinding met Christus. Behalve het verwarren van de eigen christelijke identiteit met ‘dogmatisch’,²³ speelt de ontmoeting met het jodendom na de Tweede Wereldoorlog daarin een grote rol, en ook de terechte huiver voor het zogenaamde ‘vervangingsdenken’. Dit denken kan in sommige vormen van christelijk bijbellezen gemakkelijk binnensluipen en ontzegt het huidige Israël zijn plaats bij God. Sommige christelijke theologen willen Christus daarom wel vanuit het Oude Testament, maar het Oude Testament niet meer vanuit Christus duiden. De eigen boodschap van het Oude Testament zou dan niet meer gehoord worden. Dat laatstgenoemde gevaar is zeker aanwezig, maar is daarmee alles gezegd? Kan het Oude Testament ook in verbinding met Christus worden gelezen zonder dat het wordt getransformeerd tot een christelijk boek? Is het mogelijk om niet alleen achteruit lezend, vanuit het Nieuwe Testament, Christus in het Oude Testament te ontdekken,²⁴ maar kan dit ook in omgekeerde richting door al lezend met het Oude Testament op te lopen naar het Nieuwe? Dat laatste is in elk geval wat Henk de Jong heeft willen doen. Vanuit een heilshistorisch perspectief heeft hij de ontwikkelingsgang die het Oude Testament zelf laat zien, proberen te beschrijven. Door in te zoomen op de stapsgewijze concentratie van Gods weg met Israël op David en Sion is hij in elk geval een opmerkelijke dynamiek binnen de nog voluit oudtestamentische heilsgeschiedenis op het spoor gekomen.

20 Jon D. Levenson, ‘Theological Consensus or Historicist Evasion? Jews and Christians in Biblical Studies’, in: Jon D. Levenson, *The Hebrew Bible, the Old Testament, and Historical Criticism: Jews and Christians in Biblical Studies*, Louisville 1993, 82-105: ‘... to the extent that Jews and Christians bracket their religious commitments in the pursuit of biblical studies, they meet not as Jews and Christians, but as something else...’ (84)

21 Levenson, ‘Theological Consensus’, 99.

22 Levenson, ‘Theological Consensus’, 104.

23 Vgl. Talstra, ‘Een professioneel theoloog’, 77-78.

24 Richard B. Hays, *Reading Backwards: Figural Christology and the Fourfold Gospel Witness*, Waco 2014; Nederlandse vertaling: *Achteruit lezen. Jezus ontdekken in het Oude Testament*, Zoetermeer 2016.